

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA BİR TİP VE BİR MASALIN SEYAHATI: JALMAVİZ KEMPİRDEN CONGALAZ KARISINA*

*Seyfullah YILDIRIM***

ÖZET

Sözlü kültür unsurları toplumların tarihi süreç içerisinde başlarından geçen hadiselerin ve yaşamış oldukları tecrübelerin bir nevi yazılı olmayan kayıtlarıdır. Tarihi süreç içerisinde türlü sebeplerle coğrafya değiştiren topluluklar gittikleri yeni coğrafyaya elbette bu tecrübelerini de birlikte götürürler. Taşınan bu geleneksel ve kültürel unsurlarda zamanla türlü sebeplere bağlı olarak bir takım değişiklikler meydana gelir ve bu unsurlar yeni formlar kazanarak varlıklarını devam ettirirler. Kazanılan yeni formlar farklı coğrafyalarda yaşayan toplulukların geçmişin belirli bir anında kültürel ve köken birliği yaşamış olduklarının en önemli göstergelerinden biridir. Bugün Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında değişik isimlerle anılan Türk boyları arasındaki bağı göstermesi açısından halk edebiyatı ürünleri arasındaki benzerliklerin ortaya konulması büyük bir önem arz etmektedir. Türk boylarının halk edebiyatı ürünlerinde görülen tiplerden birisi de Kazaklar arasında Jalmavız olarak adlandırılan tiptir. Jalmavız Türk boyları tarafından farklı kavramlarla adlandırılmaktadır. Jalmavıza fonksiyon olarak benzeyen tip Anadolu sahasında nadir olarak görülür ve Congalaz olarak adlandırılır. Bu çalışmada Kazak sözlü anlatılarındaki Jalmavız tipinin genel özelliklerine yer verildikten sonra Kazaklar arasında derlenmiş olan “Karaüyreğ (Karaördek)” masalı ile Mersin-Silifke’de derleniş olan “Congalaz Karısı” masalı mukayese edilecek ve tipin temel özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, Jalmavız Kempir, Congalaz Karısı, Congolos, Karaüyreğ

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: seyfiyildirim@gmail.com

JOURNEY OF A TALE AND A TYPE FROM TURKISTAN TO ANATOLIA: FROM JALMAVIZ KEMPIR TO CONGALAZ KARISI

ABSTRACT

Oral Culture elements are a kind of unwritten records that events and experiences lives societies within historical process. In the historical process societies change their geography because of various reasons and of course that carry their experiences to their new geography. Several changes occurs in the cultural and traditional elements because of various reasons and these elements survive gaining new forms. Gained new forms are one of the most important indicator that shows societies lived cultural and origin union in a certain time of past. Today, in the different geographies of Turkish World, Turkish tribes called different names and putting forward to assemblies between folk literature has an importance in terms of showing the connection between Turkish tribes. A type of folk literature products Jalmaviz named among Kazakh. Jalmaviz is named different concepts by Turkish tribes. Types assemble with Jalmaviz functionally in Anatolia field seem rarely and they are called Congalaz Karisi. In this study, after giving place general features of Jalmaviz type in Kazak oral narratives, will be try to compare tale of "Karauyrek" compiled in Kazaks and Congalaz Karisi compiled Silifke-Mersin and exhibit basic feature of type.

STRUCTURED ABSTRACT

One of the Turkish World Jalmaviz Kempir from negative types are commonly encountered. Jalmaviz is seen as a kind of fairy tale and epics in Kazakh Turks. Matriarchal period in which the guardian of the underworld identity of Jalmaviz later periods were also completely negative return characteristics as having a negative type. Jalmaviz type of cruel monster with a widely Kemper from you in this type encountered in tales and epics are associated. Both of these types are mythological types. Kala does not generally mentioned in the text as seven heads. Such Jalmaviz Kempir is similar in both appearance and role in other types of epic and mythological. Do not stay in this sense, considering the generally terrible and cruel type the common name for a type of mythological being next to be called.

Underwater kingdom of Jalmaviz and Albasti types and has a connection with the kingdom of the dead. Jalmaviz is considered a representative of this kingdom and also has a relationship with Albasti. Finding water on the lungs in the form of evil spirits, a belief in fairy tales is not an ordinary event indicator. Souls of the dead in the narratives about the evil spirit does not stay in the tale has become a form of lung appearance. In this way, water symbolizes the evil spirit in telling about another world. Jalmaviz is protector of this world's and Albasti is her maid.

In Turkish world rather than a common type of Jalmaviz shows a circuit wherein it is seen that a multi-layer property. When the Kazakh

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 12 Summer 2015

tale Jalmavız Kempir this application and look for that fire did not treat people like women and are still traces of the matriarchal period, the boys do not want to necessarily fall into the hands of the people. Considering the features, such as its appointment as the symbol of evil it has emerged in Jalmavız Kempir next time.

Type of Jalmavız Kempir first lived as a hero of the story. Then began the Jalmavız type of the seven heads, it has gathered itself in good and bad features. In addition, the location of the Kazakh and Kyrgyz sewing torn Jalmavız seen in narratives also point to signs of matriarchal duty in the matriarchal era. This event has been preserved in the epics of Karakipshak Koblandi Batir.

Jalmavız symbol of cruelty and evil are mostly Kazakh folk literature in general. In texts Jalmavız known such as Jadigoy Kempir, Kempir, Jalmavız Kempir. They collaborated with the cruel rulers Jalmavız to prevent achievement of the objective of the heroes who fought for the people and are located in their service. One of the main characteristics of Jalmavız eliminate any live animal or mankind. Another features of Jalmavız is also known that they have the ability to change shape. Sometimes young and interests in front of the hero in the form of a beautiful girl and tried to trick him.

Jalmavız or Yalmavuz are not considered as a type in Anatolian Turkish tales. The Jalmavız called by different names by different Turkish tribes survey has been conducted on the presence of the Turkish tale features revealed in the Turkish Anatolian area imposing on the world. But some of the features and functions of the tale, which is a type reminiscent of Jalmavız when we are faced with a type called Congalaz Karisi. Jalmavız in the Kazakh narratives "Kempir" is used with crone features. Likewise, older women expressing Congalaz "Karisı" is used with the word. Again Jalmavız/ Calmavız/ Congalaz when the pronunciation of this concept is seen as a concept that they are close to each other. Therefore, the type with Congalaz and Jalmavız said that in fact the same type. It is also observed that some parts of Karauyrek tale compiled from Kazakhstan continue to live in Congalaz Karisi tale compiled from Silifke-Mersin.

Looking at the text from Karayürek and Congalaz Karisi shows some similarities. The longer-term Karauyrek tale Congalaz Karisi is shorter. This tale of the brother of the minister or his kidnapper house boats seen stalactites and women is remarkable similarity of the girl called. So much so that even though how far geography similarity in the name of the heroine of the tale has been largely preserved. This journey gives an answer to the question of how and what extent a tale from Turkistan to Anatolia.

It is seen as largely resembled that can be considered and their different versions of the same tale or tell the Jalmavız Kempir which has compiled about some of the tell tale Turkey Congalaz Karisi. Therefore, oral narratives depend on time, geography and common cultural elements of the past and origins, they continued to undergo although some changes seen in certain criteria. Anadolu field called Karakoncolos or Congolos has another type. In Congolos or Karakoncolos with specific features this type harm to humans the coldest time in winter. He wanders

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

the streets in the cold winter time in the first twelve days of January, and asks what is the name of the people he met and where they are going to or come from. Answers are supposed to have "Kara/black" word such as I'm going to Karasu, I'm Kara Hasan. If not answered in this way Karakoncolos killed that person by hitting big comb. Therefore, people hide the combs in their house to prevent this in the middle of winter. In our opinion although there is a closeness between Congalaz and Karakoncolos in terms of pronunciation, these types are different from each other and are not the same with the functions.

Key Words: Kazakh Turks, Jalmaviz Kempir, Congalaz Karisi, Congolos, Karauyrek

Giriş

Sözlü kültür unsurları toplumların tarihi süreç içerisinde başlarından geçen hadiselerin ve yaşamış oldukları tecrübelerin bir nevi yazılı olmayan kayıtlarıdır. Tarihi süreç içerisinde türlü sebeplerle coğrafya değiştiren topluluklar gittikleri yeni coğrafyaya elbette bu tecrübelerini de birlikte götürürler. Taşınan bu geleneksel ve kültürel unsurlarda zamanla türlü sebeplere bağlı olarak bir takım değişiklikler meydana gelir ve bu unsurlar yeni formlar kazanarak varlıklarını devam ettirirler. Kazanılan yeni formlar farklı coğrafyalarda yaşayan toplulukların geçmişin belirli bir anında kültürel ve köken birliği yaşamış olduklarının en önemli göstergelerinden biridir. Bugün Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında değişik isimlerle anılan Türk boyları arasındaki bağı göstermesi açısından Halk edebiyatı ürünleri arasındaki benzerliklerin ortaya konulması büyük bir önem arz etmektedir. Türk boylarının halk edebiyatı ürünlerinde görülen tiplerden birisi de Kazaklar arasında Jalmavız olarak adlandırılan tiptir. Jalmavız Türk boyları tarafından farklı kavramlarla adlandırılmaktadır. Jalmavız'a fonksiyon olarak benzeyen tip Anadolu sahasında nadir olarak görülür ve Congalaz olarak adlandırılır. Bu çalışmada Kazak sözlü anlatılarındaki Jalmavız tipinin genel özelliklerine yer verildikten sonra Kazaklar arasında derlenmiş olan "Karaüyük (Karaördek)" masalı ile Mersin-Silifke'de derleniş olan "Congalaz Karısı" masalı ve aralarında benzerlik ilişkisi bulunan bazı başka metinler de mukayese edilerek tipin temel özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kazak Anlatılarında Jalmavız Tipi

Kazaklar arasında Jalmavız, Jalmavız Kempir, Mıstan, Mıstan Kempir gibi isimlerle anılan bu tipi Kırgızlar calmooz ve celmaguz (Yudahin 1985: 22,246)¹, Altaylar celbegen, celven, elbegen (Dilek 2013: 45), Tuvalar Celbege, Hakaslar Çilbegen (Türker 2012: 84), Uygurlarda Yalmavuz, Özbeklerde Yalmagız/ Yalmovız, Başkurt ve Nogaylarda Yelmavız olarak adlandırmaktadırlar (İnayet 2010: 21). Ruslarda da özellikleri Jalmavıza benzeyen Baba Yaga adlı bir tip bulunmaktadır. Jalmavız Kempir tipi anlatılarda genellikle yaşlı bir kadın yani "kempir" şeklinde tasvir edilir. Yaygın olarak masallarda ve destanlarda karşılaşılan bu tipte Mıstan Kempir ile zalim bir canavar olan Jalmavız tipi birleşmiştir. Bu tiplerin her ikisi de mitolojik tiplerdir. Jalmavız anlatılarda genel olarak yedi başlı olarak zikredilir. Bu tip hem Mıstan ve Jalmavız Kempire hem de diğer masalsı ve mitolojik tiplere görünüş ve rol olarak da benzemektedir. Bu manada düşünüldüğünde Jalmavız mitolojik bir tip olmanın yanında genel anlamda korkunç ve zalim tiplerin ortak adıdır denilebilir (Mifologiya Ensiklopediya 2003: 214; Kondıbay 2008: 29-30).

¹ Bu tarz mitolojik varlıkların Türk Dünyasındaki örnekleri bk. Naciye Yıldız, "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", *Milli Folklor*, S. 87, Ankara, 2010, s. 41-51.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 12 Summer 2015

Jalmavız kelimesinin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. Alimcan İnayet, Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/ Celmoğuz, adlı eserinde bu kelimenin etimolojisiyle ilgili ileri sürülen görüşlere yer vererek ve bu konuda detaylı bir inceleme yapmıştır. Eserde sözcüğün kökeniyle ilgili görüşler ileri sürülen görüşler şu şekilde özetlenebilir:

“Yalmavuz kelimesinin ‘yel mogus’, ‘yel moos’, ‘calmaguz’, ‘yelmünüs’ biçimleri de vardır. Bu da kelimenin kökünün ‘yalmavuz’ değil ‘mangus’ olduğunu göstermektedir. ‘Mavuz’ ise ‘mangus’ kelimesinin fonetik değişikliğinin sonucudur. ‘Yal’ kelimesiyle ilgili ise iki ihtimal vardır. İlki ‘cin’ anlamına gelen ‘yel/cel’ kelimesinin ‘mangus’ kelimesiyle birleştirilmesiyle fonetik değişikliğe uğrayarak ‘yal/cal’ şeklini almasıdır. İkincisi ise ateş anlamına gelen ‘al’ sözcüğünün ses türemesiyle yal olmasıdır. Bilindiği üzere ‘al’ kelimesinin ‘yal’ şekli de vardır. Cin anlamındaki ‘yel/cel’ kelimesi ‘mangus’un cinlik özelliklerini yansıtırken ‘ateş’ anlamındaki ‘al’ kelimesi de ‘mangus’un ateş ilahesi olma özelliğini yansıtmaktadır. Dolayısıyla ‘yalmavuz’ kelimesinin aslı ‘yel/cel’ veya ‘al/yal/cal’dır. Mangus kelimesiyle hakkında ise bu kelimelinin boynuz, kötü ruh, yiğit vb. gibi anlamlara geldiğiyle ilgili farklı görüşler ortaya konulmuştur (2010:21-26).”

Serikbol Kondıbay ise yukarıdaki bu açıklamalara katılmakla birlikte bu sözcüğün “jalma-: silip süpürmek, ortadan kaldırmak; *jalmanda-*: oburluk etmek, kanaat etmemek” gibi Kazakça fiillerle ilişkili olduğu ihtimali üzerinde de durulması gerektiğini vurgular (Kondıbay 2008: 30). Çünkü metinlerde de görüldüğü üzere Jalmavızın temel özelliği karşısına çıkanları ortadan kaldırılmasıdır.

Jalmavız bir tip olarak Kazakların hem masallarında hem de destanlarında görülür. Genel olarak bakıldığında Kazak halk edebiyatı ürünlerinde çoğunlukla zalimliğin ve hıyanetin sembolüdür. Metinlerde Mıstan, Mıstan Kempir, Kempir, Jädigöy Kempir gibi isimlerle de anılan Jalmavız toplum için mücadele eden kişilere kasteder ve ayrıca halkı ezen zalim yöneticilerle birlik olarak onların hizmetinde yer alır (Ğabdullin 1974, 180). Halkının ve ülkesinin koruyucusu olan korkusuz kahraman Jalmavızla mücadele ederek sonunda yener ve ortadan kaldırır (Avezov-Sobolev 1939: 225). Bunun en güzel örneklerinden biri Alpamış Destanıdır. “Alpamış babasının atlarını götüren Kalmuk hanı Tayşık’ın üzerine sefere gider. Kalmuk Hanı rüyasında Alpamış’ın gelmekte olduğunu görür. Bir Kempir, Alpamış’ı yakalayarak hana getirmeye talip olur. Sonra yanına aldığı kırk kızla beraber Alpamış’ın yoluna çıkar ve onu kandırarak sarhoş eder. Sonrada götürüp kırk kulaç derinliğindeki zindana atar (Üçüncü 2006: 72-181).”

Yukarıdaki anlatıda olduğu gibi yöneticilerle işbirliği yaparak onların hizmetinde bulunan Jalmavız tipi “Kulamergen” destanında da görülür. “Kulamergen’in eşi saçlarını yıkarken altından olan saç teli suya gider ve bu teli bulan balıkçı onu padişaha götürür. Padişah bunun ne olduğunu söyleyenin tüm dileklerini yerine getireceğini söyler. Bir Kempir bu göreve talip olur ve onun Kulamergen’in eşi Künayim’in saç olduğunu söyler. Padişah Künayim’e âşık olur ve Kempir’den Künayim’in gönlünü çelerek kendisiyle evlendirmesini ister. Jalmavız Kempir onun aklını çeler ve Kulamergen padişah tarafından uykudayken yakalanır. Sonunda kurtulan Kulamergen ikinci eşi Balluv Marjan’ın kendisine vermiş olduğu altın yay ve okla bir defa atarak Kempiri öldürür (Babalar Sözi, 52. Tom, 2008: 84-120.”).

Kazak anlatılarında ister insan ister hayvan olsun önüne çıkan her şeyi ortadan kaldıran ve bu özelliğinden dolayı bir kubıık yani canavar olarak tasvir edilen Jalmavızın canavarlığı masallarda geniş bir şekilde tasvir edilmiştir (Almhuhanova 2009: 150). “Hanşentay” adlı masalda “Eşi ve arkadaşları Jalmavız tarafından yer altına kaçırılan Hanşentay beline urgan bağlayarak yer altına iner. Orası da bizim yaşadığımız dünya gibidir. Orada hayvan sürülerinin ortasında kocaman bir çadıra denk gelir. Çadırın içerisinde yedi başlı Jalmavız uyumaktayken Hanşentay onun bir başını keser

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Jalmavız kalan altı başıyla ayağa kalkara savaşmaya başlar. Birbirlerini yenemeyerek dinlenmeye karar vermişler. O zaman aksakallı bir adam gelerek ‘bu dünyayı silip süpürdün senin ikinci dünyada ne hakkın var? Ağlattığın insanların gözlerinin yaşları göl-derya oldu’ diyerek elindeki sopayla vurur. Başları paramparça olan Jalmavız ölür. Bu kişi Hızır’dır (Kazak Halık Âdebiyeti-Ertegiler 1988: 214-227).” “Erkemaydar” (Kazak Halık Âdebiyeti-Ertegiler 1988: 83-89) adlı masalda da Jalmavız yine yedi başlı olarak tarif edilir. Bu masalda da kahraman, Jalmavız uyurken onun bir başını keser fakat uyanan Jalmavız kalan altı başıyla kahramanla mücadele etmeye başlar. Bu örneklerde görüldüğü üzere Jalmavızın yedi başı vardır ve o da uyuduğu zaman tıpkı kahramanların uyudukları gibi uzun süre uyur.

Jalmavızın özelliklerinden biri de şekil değiştirme yeteneğine sahip olmasıdır. Kötü ve korkunç bir görünüme sahip olan Kempir yeri geldiğinde kahramanı kandırabilmek için güzel bir kız şekline dönüşebilir. “Kerkula Atlı Kendebay” (Kazak Halık Âdebiyeti-Ertegiler 1988: 30-37) adlı masalda “Padişahın kaybolan altın kuyruklu atlarını bulmaya gider Kendebay’ın önündeki engellerden birisi de Jädigöy yani sihirci, düzenbaz Kempir’dir. Altın kuyruklu atları bulup getirirken Kendebay’ın önüne güzel bir kız çıkar ve onu dinlenmesi için davet eder. Bu Kempir’in sarayına giren kişinin tekrar canlı çıkamayacağı daha önce atı Kerkula ona söylemiştir. Kız önde yürürken Kendebay onu kılıcıyla öldürür ve bakar ki ölen kızın yerinde bir Kempir yatmakta.”

Seyit Kaskabasov Jalmavızın yaşadığı yerin su ile bağlantılı olduğuna dikkat çeker: “Jalmavız Kempir ve Albastı tiplerinin su altı ve ölümler krallığı ile bir bağlantısı vardır. Jalmavız bu krallığın bir temsilcisi kabul edilir ve ayrıca onun albastı ile de bağlantısı vardır. Masallarda kötü ruhların su üzerinde ciğer şeklinde bulunması sıradan bir olay değil bir inancın göstergesidir. Kötü ruhlarla ilgili anlatılarda ve masallarda Jalmavız ciğer şeklinde bir görünüm kazanmıştır. Bu şekilde kötü ruhların tasvir edildiği anlatılarda su başka bir dünyayı simgeler. Bu dünyanın koruyucusu Jalmavız, hizmetçisi ise Albastıdır (Kaskabasov 2000: 60).” Yine Albastının bir özelliği de doğum sancısı çeken kadınlara gelerek yeni doğmuş bebeğin ciğerini veya yüreğini almak suretiyle ya da suya atarak onu öldürmesidir. Bu özelliğinden dolayı da Jalmavız ile Albastı arasında yakın bir ilişki vardır (Almuhanova 2009: 159). Jalmavız’ın ciğer şeklinde su üzerinde yüzerek gelmesi Miropiyev tarafından derlenmiş olan Jalmavız Kempir adlı anlatıda görülür. Metin şu şekildedir:

“Atlarını sulamak için göle gelen bir zengin suyun üzerinde bir ciğer görür. Ciğere dokununca büyüyerek bir Jalmavız Kempire dönüşmüş ve zenginin sakalından tutmuş. Zengin kendisini bırakması karşısında ona tüm hayvanlarını teklif etmiş fakat Jalmavız ondan küçük oğlunu kendisine vermesini istemiş. Bunu nasıl yapacağını soran zengine küçük oğlunun altın sakasını göçtüklerine obada bırakmasını söyler. Göçtüklerinde çocuk altın sakasını bulamaz ve obaya döndüğünde orada Jalmavızla karşılaşır. Sakasını alıp kaçarken Jalmavız bir dişini balta yaparak çocuğun atının bir ayağını diğer dişini de kopararak kazma yapıp atının diğer ayağını keser. Çocuk üzerinde uçmakta olan kazla köpeklerine haber gönderir ve köpekleri gelerek Jalmavızı öldürürler. Çocuk bu şekilde ondan kurtulmuş olur (1888: 32-35).” Jalmavızın ciğer şeklinde su yüzünde görülmesi ve yakaladığı kişiden küçük oğlunu istemesi Potanin’in derlemiş olduğu Er Töstik (Yıldırım 2014: 96) adlı masalda ve Er Töstük’ün Kırgızlar arasındaki varyantlarında da görülür.² Er Töstik’in Altay Tuvaları arasında derlenmiş olan Bay Nazar (Taube 1994: 142) adlı versiyonunda Celbege, Er Töstük (Er Gerzeng)ün babası Bay Nazar’dan onu kendisine vermesini ister. Diğer örneklerden farklı olarak Celbege yani Jalmavız ciğer şeklinde görülmez. Bu masalda Celbegenin tasviri de farklıdır. Burada Celbege bir kulağıyla örtünüp diğer kulağının üzerine yatmaktadır. Bu özelliğine bakıldığında o tip olarak daha tam olarak oturmamıştır. Celbegenin buradaki şekli onun

² Bu konuda ve ayrıca Er Töstük (Töstik) in varyant ve versiyonları hakkında bk. Ünsal Yılmaz Yeşildal, Er Töstük Destanı (İnceleme ve Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

insan suretinde tasvir edilmesinin daha sonraki devirlerde ortaya çıktığının bir göstergesidir. Yine bu masalda Celbegenin kahramana vermiş olduğu “kalkarsam oturamam, otursam kalkamam” cevabı da henüz omurgalı bir canlı şeklinde düşünülmediğini ortaya koymaktadır. Celbegenin bu masalda insan şeklinde tasvir edilmemesi onun insan şeklinde görülme özelliğini sonradan kazandığının bir göstergesidir (Almuhanova 2009: 151). Bu örnekte olduğu gibi Celbegenin kahramana vermiş olduğu yukarıdaki cevap bazı Kazak anlatılarında da yer alır. Verilen örneklerde olduğu gibi Jalmavıza yakalanan kahramanın kendi canı karşılığında oğlunu vermesi hadisesi “Altın Saka” masalında da vardır. Bu verilen örneklerden farklı olarak “Totan Batır” masalında kahraman kendi canı karşılığında almak için yola çıktığı müstakbel eşini alıp dönüş yolunda Jalmavıza vermeyi teklif eder ve Jalmavızda bunu kabul eder (Yıldırım 2012: 251).

Halk anlatılarına bakıldığında bu anlatıların genel özelliklerinin olmakla beraber kendi içerisinde esnek bir hüviyete sahip olduğu da görülür. Buradan hareketle Türk Dünyasında ortak bir tip olan Jalmavızın bir devrin özelliğini göstermekten ziyade çok katmanlı bir özelliğe sahip olduğu görülür. “Karaüyük masalında Sarkıt kızın kanını soran ve ona ateş veren Jalmavız, gözü görmeyen kişinin gözünü tedavi etmiş, ayağı olmayan kişiye ayak vermiş, durmadan hızla koşan yani yel ayak olan birini normal bir insan haline ve Sarkıt kızı da güzel bir kız haline dönüştürmüştür (Almuhanova 2009: 152). Kaskabasov’a göre Kazak masallarında görülen Jalmavız Kempirin kendisine ateş istemeye gelenlere ateş vermesi, baksı kadınlar gibi insanları tedavi etmesi gibi uygulamalarla yine yakaladığı insanlardan zorunlu olarak erkek çocuklarını istemesi anaerkil dönemin izlerine işaret etmektedir. Bunun gibi özelliklerine bakıldığında Jalmavız Kempirin kötülüğün sembolü olarak adlandırılması daha sonraki zamanlarda ortaya çıkmıştır (Kaskabasov 2000: 59-61). Bu fikirden yola çıkarak Jalmavız tipinin anaerkil dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Riyza Almahanova’ya göre Jalmavız Kempir tipi ilk olarak bir hikâye kahramanı Jalmavız olarak yaşamış daha sonraları ise yedi başlı Jalmavız tipinden başlayarak iyi ve kötü özellikleri kendisinde toplamıştır. Yine Kazak ve Kırgız anlatılarında görülen Jalmavızın yerin yırtığını dikmesi de anaerkil devirdeki kadınanın görevine işaret etmektedir. Bu olay Karakıpşak Koblandı Batır destanında muhafaza edilmiştir (Almuhanova 2009: 152,158).

Jalmavız Kempir’le İlgili Bazı Anlatılar ve Onların Türkiye’deki Benzerleri

Jalmavız ya da Yalmavuz tipi Türkiye sahası masallarında olmadığı kabul edilen bir tiptir. Fakat bazı masallara bakıldığında özellikleri ve fonksiyonuyla bizlere Jalmavızı çağrıştıran Congalaz Karısı adlı bir tiple karşılaşılır. Jalmavız Kazak anlatılarında “kempir” yani koca karı sıfatıyla kullanılır. Aynı şekilde Congalaz da yaşlı kadınları ifade eden “karı” sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Yine Jalmavız/ Calmavız/ Congalaz kavramlarına bakıldığında bu kavramların söyleniş olarak birbirlerine yakın oldukları görülür. Bundan dolayı Anadolu sahasındaki Türk masallarında çok seyrek olarak karşılaşılan Congalaz Karısının fonksiyon ve işlev olarak Jalmavız Kempir tipinin Türkiye’deki karşılığı olduğu söylenilebilir. Anadolu sahasında Congolos ya da Karakoncolos olarak adlandırılan başka bir tip daha vardır. Congolos ya da Karakoncolos kendine has özellikleri olan ve kışın en soğuk zamanlarında insanlara zarar veren bir tiptir. Kışın en soğuk zamanı olan Ocak ayının ilk on iki gününde sokaklarda dolaşır ve rastladığı kişilere adının ne olduğunu ve nereden gelip nereye gittiğini sorarmış. Buna verilen cevapların içinde Kara Köy’den geliyorum, Karasu’ya gidiyorum, adım Kara Hasan gibi mutlaka “kara” sözcüğüne yer vermek gerekiyormuş. Eğer böyle cevap verilmezse Karakoncolos elindeki kocaman tarakla vurarak karşısındaki kişiyi öldürmüştü. Bundan korunmak için evdeki taraklar kış günlerinde ortada bırakılmayarak saklanırmış. Bu yaratık kış yarısının cini olarak da adlandırılmaktadır. Özellikle doğu Karadeniz bölgesinde Karakonculu, Karakonçilo, Koncolo, Yaban Adam gibi adlarla bilinen bu tip kışın sahil köylerine fırtınayla beraber geldiğine veya denizden çıktığını inanılır. İnsanı taklit eden ve maymuna benzeyen bu cin özellikle küçük çocukları ve yeni doğmuş buzağları yer. Bundan

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

korunmak için yöre de “kuymak” adı verilen bir yemek kapı önüne bırakılır. Bu tipe Yozgat civarında Congolos ismi verilir. Kışın en soğuk günlerinde evlere uğrayarak açıkta duran yiyeceklere tükürür ve idrarını yapar. Congolos bazen de uyuyan insanı yakınlarından birinin sesini taklit ederek dışarı çağırırmış (Duvarcı 2005: 126-127). Burada görüldüğü üzere Congolos ya da Karakoncolos kelimesinin de söyleyiş olarak Congalaza bir yakınlığı vardır. Burada onun özellikle kışları ortaya çıkması ve erkek olarak tarif edilmesi bu kelimeler arasında her ne kadar söyleyiş yakınlığı olsa da fonksiyon olarak bir yakınlık olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı Congalaz Karısı, Jalmavız Kempir’in Anadolu sahasındaki karşı olduğunu söyleyebiliriz. Bu tipler arasındaki yakınlığın görülmesi açısından Kazakistan’dan derlenmiş olan bazı masallarla onlara yakın ya da benzer olarak kabul ettiğimiz Türkiye’den derlenen bazı Türk masallarına yer verilecektir.

“Eski zamanlarda bir zengin varmış. O zenginin üç kızı varmış. Bu üç kız çok yemek yiyorlarmış, bundan dolayı zengin, kızlarını sevmiyormuş. Bir gün zengin, meyve toplamak bahanesiyle ellerine dibi delik kovalar verir ve kızlarıyla birlikte ormana gider. Onlar yemiş toplarlarken zengin bir tarafa göçüp gider. Akşama doğru evlerine dönen kızlar çadırlarını yerinde bulamayarak orada gecelerler. Kızlar, çadırın yerinde bir ayna, tarak ve iğne bulurlar ve onları alarak yola düşerler. Giderken Jalmavız Kempirle kızının yaşadığı bir çadıra rastlarlar. Akşama doğru Jalmavız Kempir eve geldiğinde evinde üç kızın olduğunu görür. Onları gördükten sonra Jalmavız Kempir, “bir öğlen yemeğim olur” diyerek sevinir. Kempir sabah erkenden avlanmak için evden çıkarken kızların büyüğüne, “küçük kız kardeşlerini pişirmelerini ve öğle vakti kendisinin geri geleceğini” söyler. Jalmavız Kempir gittikten sonra onun küçük kızını kazana koyarlar ve kızlar kaçarlar. Jalmavız öğle vakti gelse kızlar yok, kazan kaynamakta. Jalmavız Kempir gelir gelmez eti yemeye başlar ve yediği etin kendi kızının eti olduğunu başından tanır ve kaçan kızların peşine düşer. Jalmavız Kempir kendilerine ulaşmak üzere olduğunda büyük kız tarağı fırlatır, büyük bir orman olur. Jalmavız Kempir bir dişini balta, bir dişini de kazma yaparak ormandan geçer. Yine yaklaştığında ortanca kız iğnesini fırlatır, büyük bir dağ olur. Jalmavız ondan zorlukla geçer. Tekrar yaklaştığında küçük kız aynasını fırlatır, büyük bir göl olur. Jalmavız Kempir geçilemeyecek büyük gölü görür ve o zaman kızlara, “Sizler nasıl geçtiniz?” diye sorar. Kızlar: “Boynumuza taş bağlayarak geçtik” derler. Kempir boynuna taş bağlayıp suya girdiğinde suyun dibineatar. Kızlar evlerini bulup gelirler (Miropiyev 1888: 35-37). Bu anlatıya benzer bir anlatıda Mersin’in Mut ilçesinden derlenmiş “Congalaz Karısı” adlı masalda vardır. Masal şöyledir:

“Eski zamanlarda bir adamın bir kızı ve bir oğlu vardır. Karısı ölen adam başka bir kadınla evlenir ve üvey anneleri bu çocukları istemez. Kadının ısrarına dayanamayan adam armut toplamak bahanesiyle çocuklarını yanına alarak dağa gider ve armut düşünce başları yarılmasın bahanesiyle çocuklarını çuvala koyarak ağzını bağlar. Sonra onları orada bırakarak kaçar. Uzun zaman sonra erkek çocuk cebindeki bıçakla çuvalı keser ve çıktıklarında babalarının gitmiş olduklarını görürler. O esnada bir yerde tüten bir duman, bir yerde anıran bir eşek ve öten bir horoz görürler. Bunlar dumanın tüttüğü yere gelirler. Orada bir Congalaz Karısı vardır. Çocukları gören Congalaz Karısı çok sevinir ve tatlı bir dille onları eve davet eder çünkü onları yemek istemektedir. Çocuklar yemek yerken pilavun içindeki insan tırnaklarını görür ve korkarlar. Uyku vakti geldiğinde çocuklar Congalaza annelerinin uyumadan önce kendilerini sevip okşadığını söylemişler. Congalaz öyle yapmaz fakat çocuklar uyumaz. Sonra Congalaza annelerinin uyumadan önce kendilerine çerez getirdiğini söylerler, Congalaz çerez getirir çocuklar onu yerler fakat yine uyumazlar. En sonunda da uyumadan önce annelerinin kalburla kendilerine dereden su getirdiğini onların suyu içip öyle uyuduklarını söylerler. Congalaz Karısı kalburla suyu bir türlü getiremez ve bu şekilde sabah olur. Sabah Congalaz baksa çocuklar suyun karşısına geçmişler. Siz oraya nasıl geçtiniz diye çocuklara sorduğunda çocuklar ona “tavayı kızdırıp kıçımıza bastık ve o hızla suyun karşısına zıpladık” derler. Bunların dediğini yapan Congalaz tavayı kızdırıp kıçına basmış ve can havliyle zıpladığında suyun

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

ortasına düşmüş. Çok azgın olan su taştan taş çarparak Congalazı öldürmüştü.”³ Bu masalın buraya kadar olan kısmı yukarıda anlatılan masalla çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Babalarının çocuklarını meyve toplamak bahanesiyle ormana götürmesi ve çocuklarını orada bırakması, çocukların Jalmavız/ Congalaz ile karşılaşmaları ve ondan akılları sayesinde kurtulmaları gibi hadiseler ortaktır. Ama Mut’tan derlenmiş olan masalın ikinci kısmı da vardır. Masalın bu kısmında çocuklar başka bir Congalaz Karısı ile karşılaşılır: “Congalaz’dan kurtulan çocuklar uzun süre yol gider ve çok yürürler. Orada karşılaştıkları bir adamdan su isterler o da ileride Öküz Pınarı diye bir pınar olduğunu ve içenin öküz olduğunu söyler. Oğlan dayanamayarak o sudan içer ve öküz olur. Oğlanın adı Yusufçuk’dur. Yola düşerler ve yine bir Congalaz Karısına rastlarlar. O da tatlı diliyle bunların karnını doyurur ve öküzü kesip yemeye niyetlenir ve sonunda o öküzü kesip yer fakat yediklerini çıkaramayarak ölür. Arkasından kız dilekte bulunur ve öküzün kemikleri yeniden öküz ve öküz de yeniden kardeşi olur.”⁴ Bu masala benzer bir masalda Burgaz’dan derlenmiştir. “Bu masalda üvey anneleri tarafından istenmeyen Yusufçuk ve Ayşecik adında iki kardeş babaları tarafından keçiboynuzu toplamak bahanesiyle ormana götürülür ve hararın yani çuvalın içine konularak orada bırakılır. Kızın üzerinde bir iğne oğlanda ise bir çakı vardır ve çuvalı keserek çıkarlar. Gelseler evleri yerinde yok ama ocakta ateş vardır ve ateşte de bir çörek vardır. Tuzlu olan çöreği yiyen çocuklar susarlar ve su aramak için yola düşerler. Bir yerde duman tütüyor başka bir yerde ise horoz ötmektedir. Biri horoz öten yere diğeri ise duman tüten yere gider. Yusufçuk bir su birikintisi bulur ve onu içip öküz olur. Ayşecik duman tüten yere gelir bakar ki orada bir Congalaz Karısı var ve bir danayı beslemektedir. Congalaz Ayşecik’e gayet iyi bakar. Akıllı bir çocuk olan Ayşecik Congalaza kendi kardeşini aramasını ister ve birlikte arayarak öküz olmuş bir şekilde kardeşini bulurlar. Congalaz bir şekilde o öküzü kesip yer fakat bir türlü sindiremez. Çünkü Ayşeciğin söylemesine göre öküz kesilmiş, yüzülmüş ve pişmiştir. Bundan dolayı o söylemeyince Congalaz yediklerini sindiremez. Ayşecik öküzün kemiklerini alarak kendisinin ayrılmasına izin veresi karşılığında etlerin sindirilmesini söyler. Ayşecik kemiklerden birini Allah’ım coşkun akan bir nehir olsun diyerek, biraz gittikten sonra birini sabun gibi kaygan bir zemin olsun diyerek, biraz daha gittikten sonra birini çok sık geçilmez bir çalılık olsun diyerek, başka bir kemiği çok derin bir kuyu olsun diyerek atar ve dedikleri olur. O kuyunun üzerine bir oklava ile bir de şiş atar. En son kaval kemiği kalır bu da kardeşim Yusuf olsun diyerek atar ve kardeşi olur. Sonra kardeşiyle birlikte bir ağacın tepesine çıkarak etrafı seyretmeye başlar. Congalaz bütün tuzaklardan geçer ama çok yorulur ve kuyunun yanına gelerek orada bir minder görür. Kendisini minder üzerine bırakan Congalaz böylece kuyuya düşer ve ölür. İki kardeş son defa anne ve babalarını aramak için kendilerini bir kuşa çevirmesi için dua ederler ve böylece Yusufçuk kuşu olup uçarlar. Onlar hala ana ve babalarını aramaktadırlar.”⁵ Yukarıda paylaşılan Mut’tan derlenmiş olan masalın farklı bir varyantı olan bu masalın son kısmında bir efsaneye yer verilmiştir. Bu kısım bir önceki masaldan farklıdır. Kazakistan’dan derlenmiş olan masal ile karşılaştırıldığında bu masallarda da babaları tarafından kandırılarak ormana bırakılma, Congalaz ile karşılaşma ve ondan akılları sayesinde kurtulma olayları ortaktır. Ayrıca Mut’tan derlenmiş olan masalda olmayan nesnelerin fırlatıldıktan sonra farklı şeylere dönmesi hadisesi de burada muhafaza edilmiştir. Kazakistan’da derlenmiş olan masaldaki sihirli ayna, tarak ve iğnenin yerini burada kızın öküzüne dönmüş olan kardeşinin kemikleri almıştır ve bunlar kendilerinin Jalmavız’dan kurtulmaları için gerekli olan şeyleri onlara sağlamaktadır. Buradan hareketle bu anlatıların Kazakistan’da anlatılmakta olan yukarıdaki anlatının Anadolu sahası versiyonları olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü bu anlatılarda tasvirlerde bazı farklılıklar olmakla beraber olayın ana örgüsü saklanmıştır.

³ <http://www.mutlucemiz.net/frm/index.php?page=Thread&threadID=6478>.

⁴ <http://www.mutlucemiz.net/frm/index.php?page=Thread&threadID=6478>.

⁵ <http://burgaz39-koray.inube.com/blog/53928/congalaz-karisi/>

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Kazakistan ve Türkiye’den derlenmiş olan masallar arasındaki benzerliklerden birisi de “Karaüyük (Karaördek)” masalıyla Mersin’in Silifke yöresinden Ali Berat Alptekin tarafından derlenmiş olan “Congalaz Karısı” adlı masal arasındaki benzerliktir. “Karaüyük” uzun ve mitolojik öğelerin ağırlıkta olduğu bir masaldır. Bu masalın tamamı değil ama içerisinde Jalmavız Kempir’in olduğu kısımlar ile “Congalaz Karısı” adlı masal arasında bir benzerlik vardır. “Karaüyük” masalının özeti şu şekildedir: “Yoksul bir ailenin üç oğlu vardır. Bunlardan en küçüğünün adı Karaüyük’tir. Ana-babaları öldükten sonra üç kardeş farklı yerlere giderler. Karaüyük yolda içerisinde ağzı ağabeyleri tarafından çengelli iğneyle iğnelenmiş birer kızın olduğu üç otağa rastlar. Kızları kurtarır ve onların ağabeylerini kızların yardımıyla öldürür. Öldürdüğü kişilerin mallarına sahip olur ve bu kızları da yanına alarak yola çıkar. Ağabeyleriyle karşılaşan Karaüyük iki büyük kızı iki ağabeyiyle evlendirir ve kendisi de küçük olanı alır. Ağabeyleri kendisi güzel kızı alıp bize çirkinleri verdi, diyerek ona düşmanlık beslerler ve onun yaralanmasını sağlarlar. Onu olduğu yerde tek başına bırakıp giderler. Karaüyük’in yanına olağanüstü özelliklere sahip iki adam gelir. Bunlar hep beraber Sarkıt adlı bir kızı kendilerine yemek hazırlaması için kaçırlar. Kendi tarafından evdeki ateş söndürülünce bu kız ateş almak için uzaktan görmüş olduğu bir ateşin yanına gelir. Parlayan şey yedi başlı Jalmavız Kempir’in gözüdür. Parmağından bir defa sordurması karşılığında onun eteğine tuzla kül koyup evine vardığında ateş ol, çalı ol diye bağırmasını söyler. Kız da onun söylediği gibi yapar. Kanı çekildiği için bomboz olan kız bu durumu ağabeylerine söyler onlar da Jalmavızı yakalarlar. Jalmavız onlardan tüm isteklerini yerine getirebileceğini söyler. Karaüyük’in ondan istediği isteklere göre gözü sakat olan kişiyi yutup kustuğunda güzel gözlü bir insana, çok hızlı koşup duramayan kişiyi normal bir kişiye, Sarkıt kızı güzel bir kıza dönüştürür. Sonra bunlar Jalmavızı öldürürler. Karaüyük daha önce kaçırmış olduğu Sarkıt’ı götürerek ailesine teslim eder. Ağabeyleriyle tekrar karşılaşır. Onlar havaya ok atışırlar ve ağabeyleri kendi oklarının üzerlerine düşmesi sonucu ölürler (Kazak Halık Âdebiyeti-Erteğiler 1988: 37-42 .” Karaüyük masalının olay örgüsüne benzer bir olay örgüsü Uygur Türklerinin Tömür Kindik adlı anlatısında da vardır. Bu iki anlatı büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (İnayet 2010: 95-103).

Aralarındaki ilişkinin görülmesi açısından şimdi de “Congalaz Karısı”adlı masalın özeti verilecektir: “Bir kadının yedi oğlu vardır. Yine hamile olan kadına çocukları eğer kızı olmazsa eve gelmeyeceklerini söylerler. Oğulları ona erkek olursa evin önüne kara çaput, kız olursa kırmızı bayrak asmasını söylemişler. Kadın da çocuklarının tavrını merak ettiği için kız olduğu halde oğlu olmuş gibi evinin önüne kara çaput asar ve bunun üzerine kadının oğulları bir daha eve gelmezler. Bir tülbe (türbe) yaparak ona yerleşirler. Kız büyür ve annesine hiç oğlan kardeşi olup olmadığını sorar. Annesi de olan hadiseyi anlatır ve kız ağabeylerini aramak için yola düşer. Kız sonunda ağabeylerinin tülbesini bulur, içeri girer, yemeği yer, evi temizler ve oradaki bir sandığa gizlenir. Kardeşleri geldiğinde evin temiz yemeğin yapılmış olduğunu görürler. Sırayla bu işeri kimin yaptığını görmek için evde kalırlar. Sonunda en küçük kardeşleri gece uyumadan bekler ve onu görür. Kız onlara kim olduğunu ve başından geçen hadiseyi anlatır. Kardeşleri ona insan yiyen Congalaz Karısı olduğunu bundan dolayı kapıyı açık bırakmamasını ve ateşi söndürmemesini söylerler. O zamanlar kibrit falan olmadığı için ateş hiç söndürülmemektedir. Bir gün her nasılsa ateş söner ve kız dışarı ateş aramaya çıkar. Duman tüten bir yeri görerek gider. Orası Congalazın evidir ve içeride de kızı vardır, Congalaz ise uyumaktadır. Ondan ateş ister kızda kömürün sayılı olduğunu söyler ve bir kömürü keserek yarısını verir. Kızın belinde bir iplik tekeri vardır, oradan çıktıktan sonra çözülür ve ucu kendi evine kadar gelir. Uyanan Congalaz karısı orada insan kokusu alır, dışarı çıkar ve iplik tekerlerini sara sara kızın evine gelir. Ondan kardeşlerinin kendisine altın yüzük gönderdiğini bunu parmağına takacağını söyler. Kız parmağını kapının deliğinden uzatınca kızın parmağından onun kanını somurur. Kız parmağının acısıyla parmağını ağzına alınca yüzük küçük diline takılır. Ağabeyleri kızı baygın vaziyette bulur. Ne olduğunu sorarlar fakat kız boğazına yüzük takılı olduğu için onlara cevap veremez. Ağabeyleri onun bir namus işi işlediğini düşünerek küçük

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 12 Summer 2015

kardeşlerinden götürüp onu öldürmesini söyler. Fakat o, kız kardeşini öldüremeyerek orada bırakır. Onu bulan birisi ak bir deveye bindirir ve onun başının arkasına vurunca boğazındaki yüzük çıkar ve o kişiye başından geçenleri anlatır. O kişi de adı Sandal kadın olan bu kızı götürüp oğluyla evlendirir. Kızın bir oğlu olur. Kızın oğlan kardeşleri de oradan her gün geçerler. Bir gün kız kendi oğlunun eline elma vererek yolda, “Yedi kardeşin yeğeniyim, Sandal kadının bebeğiyim, ak devenin göbeğiyim” demesini söyler. Çocukta her gün oynarken annesinin bu söylediklerini tekrar eder. Çocuğun dayıları bunu duyarlar ve durumu öğrenirler ve giderek Congalaz Karsını öldürürler (Alptekin 2002: 443-445).” Karaüyük ve Congalaz Karısı adlı bu metinlere bakıldığında metinde bir takım benzerlikler göze çarpmaktadır. Karaüyük daha uzun soluklu bir masal Congalaz Karısı ise daha kısadır. Bu masallarda görülen evde ağabeylerine bakan Sandal kadın adlı kızla kendisini kaçıran kişilere bakan Sarkıt adlı kızların isimlerinin benzerliği dikkat çekicidir. Öyle ki coğrafya ne kadar uzak olsa da masaldaki kadın kahramanların isimindeki benzerlik bile büyük ölçüde muhafaza edilmiştir. Yine masallarda ortak olan olaylardan birisi de ateşin sönmesi ve kızın ateş aramaya çıkmasıdır. Ateş aramaya çıkan kız Jalmavız Kempir/ Congalaz Karısının evine uğrar. Ateşi alan kız Kazak masalında ateşi alma karşılığında parmağından sordurur ve kanı çekilerek rengi atar. Aynı şekilde ateşi Congalazın karısından alan kız kendi evine geldikten sonra Congalaz gelir ve yüzük takma bahanesiyle kızın parmağını sorar ve onu bayıltır. Jalamvız ve Congalaz kızın ağabey olarak hitap ettiği kişiler tarafından öldürülürler. Kazak masalına bakıldığında masalda mitolojik ve arkaik unsurların daha fazla olduğu görülür. Buna rağmen her iki masalda da Jalmavız ve Congalazın insan yiyici özelliği vurgulanmıştır. Bu örneklerde görüldüğü üzere Jalamvızın anlatılarda karşılaşılan özelliklerinden birisi de ateş almak ya da başka amaçlarla kendi evine gelmiş olan kızların kanını emmesidir. Jalmavızın insanları yakalamasındaki temel maksadı onları yemek ya da kanlarını somurmaktır. Bununla ilgili bir anlatı şöyledir: “Bir zamanlar bir oğlu bir kızı olan zengin bir tüccar varmış. Bu zengin, dükkânını genç bir delikanlıya bırakarak kendisi Mısır şehrine ticaret yapmaya gider. Tüccar gittikten sonra deminki delikanlı zenginin kızının güzelliğine kapılarak beni koynuna al diyerek ona her türlü kötü sözleri söylemeye başlar. O zaman kız buna sinirlenip delikanlıya: “Sen bu sözü bırakmazsan seni kovması için babama mektup yazacağım.” der. O zaman delikanlı korkup kızdan önce zengine: “Senin kızın bir delikanlıyla yakınlık kurup senin paranı ve malını bitirdi.” mektup yazar. Zengin bu mektubu okuyup çok sinirlenir ve oğluna: “Ben gelinceye kadar kız kardeşini öldür, eğer öldürmezsen ben seni öldürürüm.” diye mektup yazar. Çocuk kız kardeşini alıp bozkıra götürür ve onu öldürmeye kıyamayarak serbest bırakır. Kız çaresiz bir vaziyette ağlayarak aylarca yol yürüyüp karnı açılmış bir halde giderken Jalmavız Kempirin evine rastlar. Kız bilmeden oraya gelse kötü kulübenin içinde oturan Kempiri görür. Jalmavız Kempir kızı görür ve kim olduğunu sorar. Kız ona kimsesi olmadığını söyler. Jalmavız Kempir sevinir: “Sen bana kız ol; ben sana ana olayım” der. Kız kabul ederek orada kalır. Sonraki gün tan attıktan sonra Kempir, kafasının bitlerini temizlemek bahanesiyle kızı yanına çağırır ve kızın dizinden onun kanını emer. Bu şekilde kızın günden güne dizinden kanını emerek sonunda o kızı öldürür (Miropiyev 1888: 37-38). Yukarıdaki Congalaz Karısı masalıyla bu masaldaki kızların namusları yüzünden iftiraya uğramaları ve yine babaları ya da ağabeyleri tarafından erkek kardeşlerine kızı öldürmesini söylemeleri benzerdir. Yine burada her iki durumda da çocuk kardeşini öldürmeye kıyamayarak onu serbest bırakır. Kazak anlatısında diğer anlatılardan farklı olarak Jalmavız ölmekte onun yerine eline düşen kızı kanını emerek öldürmektedir. Yu. Zuyev’e göre bu “kan emme” hadisesi kan emen Jalmavız ile kanı emilen kızın “kandaş” yani akraba olmasından kaynaklandığını vurgular (Kondıbay 2004: 61).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Sonuç

Türk dünyası sözlü anlatılarında ortak olarak karşılaşılan olumsuz tiplerden biri de Jalmavızdır. Jalmavızlar genel olarak Kazak Halk edebiyatı ürünlerinde çoğunlukla zalimlik ve kötülüğün sembolüdürler. Metinlerde Jalmavız, Mıstan, Mıstan Kempir, Jädigöy Kempir ve Kempir gibi isimlerle anılır. Jalmavız Kempir ve Albastı tiplerinin su altı ve ölü krallığı ile bir bağlantısı vardır. Jalmavız bu krallığı bir temsilcisi kabul edilir ve ayrıca onun albastı ile de bağlantısı vardır. Masallarda kötü ruhların su üzerinde ciğer şeklinde bulunması sıradan bir olay değil bir inancın göstergesidir. Kötü ruhlarla ilgili anlatılarda ve masallarda Jalmavız ciğer şeklinde bir görünüm kazanmıştır. Bu şekilde kötü ruhlarla ilgili anlatılarda su başka bir dünyayı simgeler. Bu dünyanın koruyucusu Jalmavız hizmetçisi ise Albastıdır. Jalmavızın Kazak masallarında insanlara ateşi vermesi ve bazı durumlarda kendi canını kurtarabilmek için insanları yutarak onları bir nevi baksı kadınların tedavi ederek kusurlarından kurtarması gibi tedavi etmesi ve yine yakaladığı insanları ancak erkek çocuklarını kendisine vermeleri karşılığında serbest bırakması anaerkil dönemin izleridir. Anaerkil dönemde yer altı dünyasının koruyucusu hüviyetinde olan Jalmavız daha sonraki dönemler de tamamen menfi özellikler kazanarak olumsuz bir tipe dönüşmüştür. Yedi başlı ve yaşlı bir kadın şeklinde tasvir edilen Jalmavızın özelliklerinden birisi şekil değiştirebilme yeteneğine sahip olmasıdır. O, sefere çıkmış olan kahramanı yolundan alı koymak için şekil değiştirerek güzel bir kız şeklinde onun karşısına çıkar. Jalmavız halk için mücadele eden kahramanların amaçlarına ulaşmaması için zalim hanlarla veya padişahlarla işbirliği yapar. Yani kahramana kötülük düşünüldüğünde baş vurulan yegane tiplerden biri Jalmavızdır. Farklı Türk boyları tarafından değişik isimlerle adlandırılan Jalmavızın Türk dünyasındaki özellikleri ortaya konulurken Anadolu sahasındaki Türk masallarındaki varlığıyla ilgili bir araştırma yapılmamıştır. Yapılan bu çalışmada Congalaz Karısı ismiyle Anadolu sahasındaki bazı Türk masallarında görülen tipin Türk Dünyası masallarında görülen Jalmavız tipinin genel özellikleriyle benzediği görülmüştür. Bundan dolayı Congalaz Karısı ile Jalmavız Kempir tipinin aslında aynı tip olduğu söylenebilir. Ayrıca Anadolu sahasında Congolos ya da Karakoncolos adıyla bilinen ve kışın en soğuk günlerinde ortaya çıkarak insanlara zarar veren bir tip daha vardır. Sokaklarda dolaşarak insanlara sorular soran ve verilen cevaplarda içerisinde kara sözcüğü geçmezse elindeki tarakla karşısındaki kişiye zarar veren bu tip erkektir. Bundan dolayı söyleyiş olarak aralarında bir yakınlık varsa da Congalaz Karısı ile Karakoncolosun fonksiyonları birbirinden farklıdır ve bizim kanaatimize göre bunlar aynı değil farklı tiplerdir. Yine Kazakistan sahasından derlenmiş olan Karaüyük masalının belirli bir kısmının Silifke'den derlenmiş bir masalda yaşamaya devam ettiği görülmüştür. Bu masala bakıldığında bir masalın Türkistan'dan Anadolu'ya seyahati nasıl ve ne ölçüde olmuştur sorusuna cevap bulunabilir. Yani zaman, coğrafya ve yeni tanışılan kültür çevreleri anlatıları büyük ölçüde etkilemekle beraber anlatılar da ana unsurun değişmediği görülmektedir. Yine Jalmavız Kempirle ilgili bazı anlatımların Türkiye'den derlenmiş olan Congalaz Karısı adlı masallarla da büyük ölçüde benzediği ve bunların aynı masalın ya da anlatımların farklı versiyonları olarak kabul edilebileceği görülmektedir. Sonuç olarak sözlü anlatıların zaman ve coğrafyaya gibi türlü etmenlere bağlı olarak bazı değişikliklere uğramakla birlikte geçmişteki ortak kültür ve kökene ait unsurları belirli ölçülerde devam ettikleri görülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 12 Summer 2015

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat, (2002), **Taşeli Masalları**, Ankara, Akçağ Yayınları.
- AVEZOV, Muhtar - SOBOLEV Leonid, (1939), “Epos i Folklor Kazahskogo Naroda”, **Literaturniy Kritik**, S. 10-11 (Oktyabr-Noyabr 1939), s. 210-233.
- ÄLMUHANOVA, Riyza, (2009), **Kazak Folklorındağı Antikalık Sarındar**, Almatı, Arıs Baspası.
- DİLEK, İbrahim, (2013) **Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay-Yakut)**, Ankara, Gazi Kitabevi.
- DUVARCI, Ayşe, (2005), “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilig**, S.32, Kış 2005, s. 125-144.
- ĞABDULLİN, Mâlik, (1974), **Kazak Halkının Avız Âdebiyeti**, Almatı Mektep Baspası.
- İNAYET, Alimcan, (2010), **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/ Celmoğuz**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kazak Halık Âdebiyeti-Ertegiler**, 4. Tom, (1988), Almatı, Jazuvşı Baspası.
- KONDIBAY, Serikbol, (2004), **Arğı Kazak Mifologiyası**, 3. Kitap, Almatı, Dayk Press.
- KONDIBAY, Serikbol, (2008) **Kazak Mifologiyasına Kirispe**, Tolıx Şığarmalar Jiynağı, 1.Tom, Almatı, Arıs Baspası.
- Mifologiya Entsiklopediya**, (2003), (Red. Ye. M. Meletinskiy), Nauçnoye İzdatelstvo, Bolşaya Rossiskaya Entsiklopediya, Moskva.
- MİROPIYEV, M., (1888), **Demonologičeskiye Razskazı Kirgizov**, S.Peterburg.
- TAUBE, Erika, (1994), **Skazki i Predaniya Altayskih Tuvintsev**, Moskva, Ran.
- TÜRKER, Ferah, (2012), “Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen”, **Millî Folklor**, S. 94, s. 81-90.
- ÜÇÜNCÜ, Kemal, (2006), **Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış**, İstanbul, Töre Yayınları.
- YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz, (2005), **Er Töştük Destanı (İnceleme ve Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YILDIRIM, Seyfullah, (2012), **Kazak Türk folklorunda Epik Anlatmalar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM, Seyfullah, (2014), G. N. Potanin'in Kazak Türkleri Arasında Derlemiş Olduğu Er Töstik (Er Töştük) Anlatıları Hakkında”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, S. 9, Kış 2014, s. 75-102.
- YILDIZ, Naciye, (2010), “Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler”, **Milli Folklor**, S. 87, s. 41-51.
- YUDAHİN, K. K., (1985), **Kirgizko-Russkiy Slovar**, Frunze.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

YILDIRIM, S., (2015). “Türkistan’dan Anadolu’ya Bir Tip ve Bir Masalın Seyahati: Jalmavız Kempirden Congalaz Karısına / Journey Of A Tale And A Type From Turkistan To Anatolia: From Jalmavız Kempir To Congalaz Karisi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/12 Summer 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8764>, p. 1261-1274.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 12 Summer 2015

